

Зовнішня політика Російської Федерації щодо країн СНД у першій половині 1990-х рр.: концептуальні засади та практична реалізація

Роботу виконано на кафедрі міжнародних відносин ЧНУ ім. Ю. Федьковича

Проаналізовано концептуальні засади зовнішньої політики Російської Федерації щодо країн СНД на початку 1990-х рр., а також розкрито механізм практичної реалізації політики Москви в досліджуваному регіоні.

Ключові слова: зовнішня політика, зовнішньополітичні концепції, Російська Федерація, країни СНД, пострадянський простір.

Коврик-Токар Л. И. Внешняя политика Российской Федерации относительно стран СНГ в первой половине 1990-х гг.: концептуальные основы и практическая реализация. Проанализированы концептуальные принципы внешней политики Российской Федерации относительно стран СНГ в начале 1990-х гг., а также раскрыт механизм практической реализации политики Москвы в исследуемом регионе.

Ключевые слова: внешняя политика, внешнеполитические концепции, Российская Федерация, страны СНГ, постсоветское пространство.

Kovryk-Tokar L. I. A Foreign Policy of Russian Federation According to the Countries of the CIS in the First Part of 1990th: Conceptual Principles and Practical Realization. Conceptual principles of foreign policy of Russian Federation according to the countries of the CIS at the beginning of 1990th are analysed, and also the mechanism of practical realization of policy of Moscow is exposed in the researched region.

Key words: foreign policy, foreign-policy conceptions, Russian Federation, CIS countries, postsoviet space.

Постановка наукової проблеми та її значення. Сучасні міжнародні відносини характеризуються процесом формування декількох центрів сили, які прагнуть до закріплення свого геополітичного, економічного, культурно-цивілізаційного впливу на регіони світу. Серед них поки що провідне місце посідають США, однак у багатьох аспектах їм створюють конкуренцію країни ЄС, Китай, Бразилія та Росія. Саме Російська Федерація претендує на роль лідера у важливому для США пострадянському регіоні, проявляючи також зацікавленість до розв'язання питань світової політики, які ще нещодавно були в компетенції винятково Вашингтону. Все це є наслідком прагматичної неоімперської, подекуди експансіоністської, політики Москви, основи якої закладені ще в 1990-х рр. ХХ ст. Тому розкриття концептуальних засад політики РФ та механізму їх практичної реалізації на прикладі країн СНД, без сумніву, є актуальним. А зважаючи на те, що Україна стала безпосереднім об'єктом цієї політики, наукова розвідка з цієї проблематики набуває не лише теоретичної цінності, а й практичного значення.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми засвідчує, що вона в певних окремих аспектах цікавить широке коло дослідників. Однак у вітчизняній науці дослідження російських зовнішньополітичних концепцій та їх практичної реалізації щодо простору СНД здійснювалося фрагментарно, не даючи цілісного бачення проблеми. Серед російських науковців проблему російського зовнішньополітичного дискурсу висвітлювали О. Богатуров [2], А. Циганков [19], Т. Шаклієна [11], В. Кравцов [6]. Питанню концептуального оформлення політики безпеки була присвячена праця канадської дослідниці Н. Белакович [13], натомість Д. Рівера [10], основну увагу приділив розкриттю ролі НАТО та процесу розширення на Схід у зміні напрямів і засобів здійснення політики Москви на пострадянському просторі.

Мета статті – проаналізувати концептуальні засади та практичну реалізацію зовнішньої політики РФ щодо країн СНД на початку 1990-х рр., зважаючи на актуальність та мету дослідження. Відповідно до мети автор ставить такі **завдання**: проаналізувати зовнішньополітичні школи, які сформувалися в російських наукових і політичних колах у I половині 1990-х рр.; розкрити концептуальне підґрунтя політики РФ на пострадянському просторі; зазначити причини та фактори, що сприяли зміні зовнішньополітичних концепцій Росії щодо країн СНД у досліджуваній період; показати практичну реалізацію зовнішньополітичного курсу Москви в регіоні СНД.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Нові концептуальні засади у сфері російської зовнішньої політики, по суті, ґрунтувалися на вихідних положеннях тієї теоретичної бази, котра існувала в Радянському Союзі до кінця 1980-х рр. Зрозуміло, що певним чином були замінені слова та ідеї, проте складніше було змінити логіку професіоналів і політично активної громадськості, яка вчилася загалом на радянських прикладах. Ось чому ідейний багаж першого покоління російських зовнішньополітичних доктрин був переосмисленням вибраних радянських ідей [2].

Зауважимо також, що в першій половині 1990-х рр. у російських наукових і політичних колах сформувалися декілька конкуруючих зовнішньополітичних шкіл, які мали власне відмінне бачення подальшого розвитку держави. Серед них варто назвати такі: демократичну, атлантичну, націоналістичну, неосвразійську, націонал-патріотичну [13, 116–117]. Всі ці школи демонстрували своє бажання та зацікавленість в обговоренні нової російської зовнішньої політики, особливо на теренах СНД. Окрім того, залежно від внутрішньополітичної ситуації в Росії та подій на міжнародній арені, концепції цих шкіл змінювали одна одну, що, безсумнівно, впливало на зовнішньополітичні рішення, котрі приймалися вищим керівництвом Російської Федерації.

Варто також наголосити на тому, що поряд із існуванням названих зовнішньополітичних шкіл, оформилися й декілька напрямів у політиці безпеки РФ. З огляду на пріоритетність безпекових питань для російського керівництва, ми розглянемо позиції інституціоналістів («*the international institutionalists*»), які були прихильниками спільної безпеки («*mutual security*»); реалістів («*realists*»), що дотримувалися постулату про баланс сил (*balance of power*) та революційних експансіоністів (*revolutionary expansionists*), для котрих безпека забезпечувалася через експансію, зокрема на теренах колишнього СРСР [19, 249].

На нашу думку, аналіз основних положень указаних шкіл дасть змогу краще зрозуміти процес становлення, зміни акцентів та подальшої еволюції політики Кремля щодо держав СНД у постбіплярний період.

Демократичні сили (комуністи-реформатори, ліберали, російські націоналісти, релігійні групи, екологи, групи із захисту прав людини, регіональні групи тощо), котрі перебували при владі в РФ у 1990–1991 рр. вважали, що Радянський Союз відповідно до внутрішньої тоталітарної системи належав до кола країн із тоталітарною зовнішньою політикою. Згідно із цим аргументом, нова Росія як демократична країна повинна була керуватися демократичною зовнішньою політикою. Практика демократичних сил у сфері політики репрезентувалася певним продовженням «перебудови». Її категорії існували завдяки проведенню політики «нового мислення» Михайла Горбачова. Категорія загального блага в зовнішній політиці демократів ґрунтувалася на теорії позитивної гри в міжнародних відносинах. «Ця теорія захищала можливість отримання користі від взаємодії для обох учасників міжнародних відносин і була противагою сценарію нульової гри, за яким перемога одного учасника символізувала втрати іншого» [13, 119].

Окрім того, у період «нового мислення» вся зовнішня політика держави була орієнтована на повернення до «європейського дому» та всеосяжну інтеграцію в систему світових взаємозв'язків [6]. Саме в цей час розуміння безпеки формувалося під впливом інституціоналізму. Згідно з цим світоглядом, котрий визначався «спільними цінностями для всього людства», «глобальними проблемами», «взаємозалежністю», виникала нова концептуалізація національної безпеки, що надавала пріоритетне значення міжнародній співпраці. Безпека, на думку М. Горбачова, повинна була бути спільною, особливо в контексті американо-радянських відносин [3]. Пояснювалося це так: якщо одна зі сторін перебуває в небезпеці, то й інша також. На практиці «нове мислення» генерувало прозахідну політику. Але при цьому керівництво країни зіткнулося з труднощами. Росію не сприймали як гравця класу СРСР, хоча формально й визнавали принцип спадкоємства двох форм держави.

Зовнішня політика демократів, як вважає дослідниця А. Касьянова, поєднувала віру в сприятливе й партнерське міжнародне середовище, першість внутрішньоекономічних і політичних реформ в аспекті демократизації та вільного ринку, західну підтримку в інтеграції Росії зі світовим ринком та міжнародними організаціями, так само, як утримання російського політико-економічного впливу на нові незалежні держави [14, 348].

Проте в позиціях стратегів із демократичного табору після 1991 р. чітко прослідковувалася суперечність: з одного боку, вони заявляли про звуження інтересів Росії, про втрату наддержавного

статусу, але з іншого – вони не готові були розлучитися зі старими атрибутами, якими володів Радянський Союз, із правом ухвалювати рішення, не консультуючись зі Сполученими Штатами, іншими державами. Залишалася упевненість у тому, що Росія, як правонаступниця СРСР, зберігатиме свої міжнародні позиції, розмовлятиме із США майже на рівних. Відставка держсекретаря Геннадія Бурбуліса і прихід у російське МЗС А. Козирева завершили дуже недовгий етап у зовнішній політиці Росії, коли вона ще намагалася «проявити колишній характер». При новому міністрові закордонних справ почалася наступна сторінка в російській зовнішній політиці, яка згодом отримала назву «кози-рівщини» і призвела, на думку російських експертів, до остаточної втрати Росією її великодержавного статусу [11]. Власне, із командою Андрія Козирева (яскравими представниками цього напрямку були також тодішній прем'єр-міністр Є. Гайдар, лідер партії «Яблуко» Г. Явлінський) пов'язують недовгий період переважання ідей атлантистської зовнішньополітичної школи у стратегії РФ. Їх опонентами стали політики націоналістично-великодержавницького ухилу. Вони об'єднували широкий спектр політичних сил – від комуністів і популістів до політичних рухів та партій (Г. Зюганов – лідер КПРФ, С. Бабурін, В. Жириновський – лідер руху «Пам'ять», Е. Лимонов – «Націонал-більшовицький фронт» тощо).

На цьому етапі російське керівництво прагнуло забезпечити сприятливі умови для проведення внутрішніх реформ, покінчити зі спадщиною «холодної війни» і швидко приєднатися до цивілізованого світу, під яким розумілося західне співтовариство. Більшість зовнішньополітичної еліти у 1991–1992 рр. була переконана, що орієнтація на захід, передовсім на США, сприятиме вивільненню внутрішніх ресурсів і забезпечить широкомасштабну підтримку ринковим реформам у Росії.

Для зовнішньополітичного відомства в 1992–1993 рр., яке тоді очолював А. Козирев, налагодження всебічних відносин із новими незалежними державами не стало першочерговим завданням. Хоча, як зазначав професор Коледжу Гамільтона Д. Рівера, упродовж декількох місяців після розпаду СРСР Москва здійснила серію спонтанних ініціатив, спрямованих на розширення і поглиблення масштабів співробітництва в рамках СНД. Це, на його думку, повинно було б посилити статус Росії і створити умови, за яких Співдружність перетвориться на щось більше, ніж Британська Співдружність Націй, і, можливо, далі розвиватиметься за зразком ЄС. Він не виключав, що в кінцевому результаті СНД знову набуде статусу багатонаціональної держави, у якій панівну роль відіграватиме російська нація [10].

Однак, погоджуючись із твердженням, що в певній частині російської політичної еліти існували думки про тісне співробітництво в рамках СНД і можливе перетворення цього об'єднання на певний прототип Радянського Союзу, зауважимо, що офіційний Кремль не робив подібних заяв. На початку 1992 р. голова російського МЗС стверджував: «Життєздатність Співдружності вбачається в тому, що природні зв'язки будуть набагато міцнішими, ніж кайдани тоталітарної системи» [12, 36]. Тому, сподіваючись на історично сформоване тяжіння донедавна єдиного простору, політика РФ не акцентувалася на прерогативі інтеграції в межах Співдружності. Натомість зовнішня політика Москви зосереджувалася переважно на співробітництві із США та країнами Західної Європи за умови набуття Російською Федерацією статусу стратегічного партнера [7].

Окрім того, зовнішньополітичним відомством Росії передбачалося співробітництво із НАТО, довгострокове членство в Альянсі, політична кооперація з новими членами в Раді Безпеки ООН, а також, по можливості, членство в таких міжнародних економічних організаціях, як МВФ (Міжнародний валютний фонд) та «Велика сімка» [1, 16]. Пояснювалося це тим, що для Росії не існує більше загроз, оскільки головні виклики безпеки зосереджені в межах власних кордонів. Тому щоб позбутися внутрішніх загроз, РФ повинна будувати сучасну економіку та демократичну політичну систему, і це потребувало співробітництва із Заходом. На думку А. Козирева, зовнішня політика була засобом для забезпечення російських реформ.

Додамо, що атлантисти на чолі із А. Козиревим більшою мірою ототожнювали національні інтереси своєї держави з інтересами західного суспільства. Це зменшувало дипломатичну активність на всіх інших азимутах, і як наслідок, Москва втрачала своїх довготривалих союзників [7]. Відомий політичний діяч РФ В. Лукін стверджував, що в той час як цілісність російського геополітичного простору забезпечувала рівень традиціоналізму в зовнішній політиці, демократичні зміни безперечно вплинули на певні її інтереси. Тим не менше, відносини з найближчими сусідами повинні були стати пріоритетними для РФ. Але розпад СРСР дещо змінив та ускладнив цей традиційний інтерес. Тому

«коли російська цивілізація почала рухатися в бік Заходу, ми (росіяни) усвідомили, що стали більш роз'єднаними із СНД» [16, 59].

Нехтування відносинами з новими незалежними державами пояснювалося багатьма причинами. По-перше, невизначеність та суперечливість дій російського керівництва щодо зовнішньополітичної стратегії стала наслідком складної економічної ситуації, будівництвом нової, як здавалося, демократичної системи, що повинна була замінити колишню радянську, психологічний стан апатії більшості населення, яке ще довго не могло погодитися з розпадом величезної імперії. По-друге, РФ зіткнулася із класичною проблемою проведення ефективної зовнішньої політики в умовах демократії. Росія не мала практики ведення демократичної політики після відходу від комунізму. «Авторитарні традиції царської Росії були забуті, а радянський зовнішньополітичний стиль, хоча й пам'ятався краще, проте заперечувався більшістю політичної еліти» [16, 70]. По-третє, прихильники проатлантичного курсу вважали, що новостворені держави будуть вдячні Росії за надану їм свободу, і це, поряд із загальними ідеалами та цілями, дозволить тепер вже суверенним країнам тісно співпрацювати одна з одною.

Керівництво РФ вважало, що інтеграційним імпульсам даватиме поштовх взаємозалежність у сфері економіки, створеного раніше військового потенціалу. Прояви ворожості в деяких регіонах на пострадянському просторі інтерпретувались у Кремлі як адресовані старому режиму, а значить – тимчасові. Загалом очевидно, що російський уряд не забув про пострадянський простір, хоча й не поспішав формувати дієву стратегію щодо своїх сусідів.

Про суперечливий характер російської політики щодо СНД свідчила різноманітність зовнішньополітичних напрямів, які пропонувалися і на рівні уряду і правлячих еліт, і вченими. Офіційні кола РФ заявляли, що основною і незмінною ціллю зовнішньої політики є входження Росії в реалії пострадянського світу на основі набуття нею комплексу зовнішніх інтересів і відпрацювання взаємодії з іншими суб'єктами міжнародних відносин у нових умовах. Але для російського уряду проблема «розлучення» з новоствореними, незалежними державами виявилася неоднозначною. Як зауважував М. Косолапов, йшлося про те, що «якщо політична декларація – акт одномоментний і його правові та інші наслідки настають негайно чи з певного моменту, то практична трансформація раніше цілісної держави зі всіма її інфраструктурами і відносинами в конгломерат незалежних держав, взаємодіючих на основі міжнародного права, – процес, що в мирних умовах розтягується на роки та десятиліття» [5, 20]. Його не можна було сформувати за рік, оскільки СНД забезпечила не лише мирні форми розподілу колишніх союзних республік, а й – що важливо – легітимність нових керівників, еліт і їх політиків у власних країнах. Крім того, без сумніву, перший російський президент Борис Єльцин намагався через СНД прокласти шлях до воз'єднання всього пострадянського простору під егідою Росії, як це сталося з простором колишньої Російської імперії в 1922 р.

Проявлявся також регіональний чинник у наданні пріоритету тим чи іншим країнам пострадянського простору. Оскільки політика раннього А. Козирева спрямовувалася у європейському напрямі, то серед країн СНД перевага надавалася східноєвропейським – Білорусі, Україні, Молдові, натомість ігнорувалися центральноазійські держави. Це пояснювалося тим, що близькі політичні, економічні, військові та стратегічні взаємини з ними могли перешкодити швидкій інтеграції до західних структур. Була також низка більш специфічних причин для такого міркування та відповідної поведінки атлантистів. Зокрема, в економічному плані вони вважали, що умови торгівлі та фінансових операцій із країнами Центральної Азії (надалі – ЦА) формували тенета економічних втрат для Росії і в майбутньому вони будуть посилюватися, якщо РФ підтримуватиме тісні зв'язки з такими економіками. Із політичного погляду, відповідно до авторитарної природи центральноазійських політичних систем, тісне партнерство з ними дискредитує нове російське керівництво та посилить позиції лівих і націоналістичних сил у Росії [13, 231].

Окрім того, з геополітичного погляду, атлантисти вірили, що зосередження на центральноазійському регіоні могло відстрочити її повернення до Європи.

Очевидним було й те, що об'єктивно панівне становище Росії серед інших держав СНД не залишало надії на можливість установаження внутрішнього балансу СНД, незалежно від того, хто б перебував при владі у Москві й чи прагнув би скористатися перевагами цього становища. Саме пересторога стосовно Росії ставала переважальною в позиціях країн-учасниць.

Отже, російському політикуму впродовж 1992 р. так і не вдалося сформувати чіткої зовнішньополітичної концепції стратегічного характеру. Протягом указанного періоду Росія мала неоднакові

відносини з країнами близького зарубіжжя. Ці взаємини більше ґрунтувалися на традиційній радянській політиці, ніж на нових зовнішньополітичних принципах, адже їх не вважали необхідними [13, 131]. З іншого боку, крім пострадянських держав, Росія не мала тісних відносин з іншими країнами світу.

Досить помітні зміни в зовнішній політиці РФ розпочалися в 1993 р. Передусім послаблення позицій атлантистів стимулювало прийняття перших зовнішньополітичних документів незалежної Росії – Концепції зовнішньої політики й Військової доктрини («Головні положення військової доктрини», листопад 1993 р.). Визначальним було те, що обидва документи містили положення, які окреслювали загрози російській безпеці та пріоритети зовнішньої політики в межах пострадянського простору. Вони полягали в наступному: допомогти розв'язати локальні конфлікти в сусідніх країнах та попередити їх поширення на територію РФ (у документі такі конфлікти розглядалися як загроза російській безпеці та її життєвим інтересам); удосконалити миротворчий механізм у рамках СНД; забезпечити безпеку зовнішніх кордонів СНД; посилити зв'язки з колишніми союзними республіками, створивши для цього ефективну систему колективної безпеки [4, 11–12]. У Концепції також наголошено на занепокоєнні щодо кризи феномену посттоталітарного періоду в колишніх радянських республіках, яка проявилася в етнічних та територіальних конфліктах, котрі могли суттєво вплинути на безпеку Росії. У цьому контексті питання СНД було детально проаналізовано. Тому можна погодитися з О. Касьяною, що Росія спробувала взяти на себе відповідальність за підтримку стабільності в пострадянському просторі, покладаючись у цій справі на ширшу підтримку провідних демократичних держав [14, 830]. У документі наголошено на тому, що забезпечення дружнього й стабільного середовища серед нових незалежних держав-сусідів по СНД впливатиме на долю російських реформ та нормальне життя російських громадян. До загального контексту додавалися згадування про можливість силових заходів для захисту російських інтересів у регіоні.

Військова доктрина 1993 р. визначила такі загрози: існуючі та потенційні регіональні конфлікти, особливо ті, що живляться агресивним націоналізмом чи релігійною нетерпимістю; документом регіональні конфлікти розглядалися найбільшою загрозою російській безпеці, тому Росія мала б сприяти активній локалізації джерел суперечностей та якнайшвидшому припиненню ворожнечі; спроби втручання у внутрішні справи Росії і дестабілізація її економіки; тренування на території іноземних держав збройних формувань, створених для дестабілізації ситуації на території РФ та її союзників.

Варто зазначити, що обидва документи, по-перше, окреслювали серйозність загроз, спричинених регіональними конфліктами, по-друге, військова доктрина підтверджувала принцип захисту російської безпеки на зовнішніх кордонах СНД [18, 1502]. Отже, Росія намагалася взяти на себе роль захисника країн-членів Співдружності. Такий розподіл безпекових завдань до певної міри формалізував їх участь у Договорі про колективну безпеку.

Та, незважаючи на документальне оформлення концепції зовнішньої політики, важливі зміни внутрішнього й зовнішнього характеру надали іншого забарвлення стратегії Москви не лише на просторах СНД, а й поза його межами. По-перше, невдача, яка спіткала «шокову терапію» в російській економіці, вплинула на розстановку сил після парламентських виборів 1993 р. Складне економічне, політичне, соціальне становище РФ, провал ліберальних реформ сформували опозицію адміністрації Б. Єльцина. Результати перших виборів до Державної Думи в грудні 1993 р. засвідчили різке падіння популярності пропрезидентських сил та зростання в суспільстві націоналістичних настроїв. Тому, не маючи наміру кардинально змінювати зовнішньополітичний курс, керівництво країни спробувало змінити офіційну фразеологію. На початку 1994 р., під час перших виступів у оновленій Держдумі, міністр закордонних справ А. Козирев уперше зробив заяву про «особливі інтереси» Росії на теренах колишнього СРСР. Хоча активізації російської політики в СНД не відбулося, виступ міністра символізував нову тенденцію: під тиском суспільних настроїв керівництво почало усвідомлювати потребу модифікації хоча б ідейно-теоретичного складника зовнішньополітичного курсу.

По-друге, в умовах загострення кризових явищ внутрішнього характеру зменшувалася увага до вироблення і реалізації зовнішньої стратегії. Через внутрішні ускладнення нерідко відкладалися переговори з іноземними урядами та візити на вищому рівні за кордон. До того ж був відсутній ефективний механізм реалізації зовнішньополітичних рішень. Це погіршувало і так вкрай несприятливу ситуацію в Росії. Кожна владна гілка вважала за потрібне творити власну дипломатію, не

маючи на те ані повноважень, ані професійних навичок. Більше того, у середині самої виконавчої влади утворювалися політичні групи, які підтримували й намагалися втілити на практиці різноманітні зовнішньополітичні проекти, заважаючи МЗС проводити єдину, послідовну та чітку лінію на міжнародній арені й на теренах СНД зокрема.

Серед зовнішніх факторів, котрі впливали на трансформацію російської зовнішньої політики, варто назвати ставлення країн Західної Європи до РФ. У російському суспільстві існувала думка, що західний світ не є надійним політичним та ідеологічним союзником. Плани розширення НАТО сприймали як спробу створити нову «залізну завісу» і як загроза безпеці Росії. Тодішній голова російської розвідки Євген Примаков у листопаді 1993 р. заявив, що «це розширення наблизить велике військове угруповання безпосередньо до кордонів Росії, виникне потреба фундаментального перегляду з нашого боку всіх оборонних концепцій» [8, 5]. Справді, між Росією та Заходом установилися нерівноцінні відносини, зумовлені залежністю РФ від партнерів і в економічній, так, частково, і в політичній сферах.

Справжнім шоком для російського істеблішменту стало усвідомлення того, що на Заході РФ ніхто не чекав із відкритими обіймами, там вистачало й своїх проблем. Зовнішня політика почала все більше підпадати під усе більший вплив комуністичної та націоналістичної опозиції. Наприклад, у близькому зарубіжжі вона проявлялася в наступних кроках із боку російського керівництва: у спробі зберегти військові бази, затягуванні розв'язання проблеми з Україною стосовно Чорноморського Флоту, у веденні військових дій та втручанні російських військових формувань у внутрішньополітичну ситуацію Таджикистану, Вірменії, Молдови тощо [1, 18].

Перегляд російським керівництвом методів ведення політики на теренах СНД також засвідчив зміну в зовнішньополітичній стратегії Москви. Як зазначали вище, у зовнішньополітичних документах РФ припускалася військова інтервенція як засіб захисту інтересів російської держави та російської меншини за кордоном. Такий постулат заперечував загальновизнані міжнародні принципи, на котрих намагалися формувати політику атлантисти. А це свідчило про явну кризу атлантистської концепції. Варто зазначити, що ще влітку 1992 р. під час обговорення ситуації в Молдові (йдеться про молдовсько-придністровський етнотериторіальний конфлікт, новий етап ескалації якого почався навесні 1992 р. і завершився відкритим збройним протистоянням сторін), проявилися суперечності між Андрієм Козиревим та радником президента С. Станкевичем (належав до націонал-патріотичних сил). У цій розмові А. Козирев наполягав на мирному розв'язанні придністровської кризи, на діалозі між конфронтуючими сторонами без застосування санкцій та покарання винних. Основним аргументом його позиції було те, що в етнічному конфлікті цивільні завжди є жертвами, а військові – винними. Натомість С. Станкевич вважав одну сторону жертвою (ПМР), іншу – агресором (Молдова). А. Козирев стверджував, у спадок Радянський Союз залишив багато «гарячих точок» у сусідніх із Росією країнах, і якщо дані конфлікти розв'язуватимуться силовими методами, то затяжні війни стануть майбутнім РФ [13, 124].

Проте заперечення А. Козирева щодо недопустимості застосування силових методів розв'язання конфліктів у нових незалежних державах (тій же Молдові, Грузії, Вірменії, Таджикистані) не завадило російським військовим відомствам за підтримки президента Б. Єльцина втрутитися в ці конфлікти. Як стверджував Андрік Мігранян (радник Б. Єльцина із зовнішньої політики), небажання Заходу виступити проти російської інтервенції в Молдову в середині 1992 р., коли російська політика перебувала у стані невизначеності – стала поворотним моментом у політиці РФ, так як було спростоване ліберальне твердження, що Москва може бути покарана за силові методи ведення політики. Конфлікт у Придністров'ї відіграв значну роль у зміні розуміння Росією свого місця на пострадянському просторі. Практично всі політичні сили РФ мали схожі позиції щодо придністровського конфлікту – його вирішення не можливе без силового втручання Росії [15, 14]. Таким чином, відсутність реакції з боку країн Заходу змусила молдовське керівництво піти на поступки Росії: частини російської 14-тої армії почали виконувати роль миротворчих сил, забезпечуючи цим довготривалу російську військову присутність у Молдові, а рішення про повноцінне членство у СНД визначало пріоритетність східного вектора зовнішньої політики Кишинєва.

Конфлікти у Грузії й Таджикистані також продемонстрували прагнення РФ зберегти свій військово-політичний вплив на пострадянському просторі навіть через збереження вогнищ даних конфліктів. Усе це свідчило про зміни в методах та принципах ведення зовнішньої політики Росії та загальну кризу обраної атлантистської концепції.

Окрім того, під тиском націонал-комуністичної опозиції міністр закордонних справ А. Козирев змінив свій стосунок до військових методів впливу, звернувшись до ООН та ОБСЄ з пропозицією надати Росії спеціальні права й повноваження миротворця в країнах близького зарубіжжя. У січні 1994 р. у виступі перед послами країн СНД і Балтії він акцентував їх увагу на потребі збереження військової присутності російських збройних сил на території колишнього СРСР. Міністр заявляв, що «в разі виведення російських військ вакуум сили, що утвориться, буде негайно заповнений іншими державами, чий інтереси не завжди співпадали з російськими і в багатьох випадках їм суперечили» [11].

Отже, керівництво Росії почало впроваджувати у життя плани щодо закріплення позицій Росії в сусідніх державах – Грузії, Таджикистані, Молдові із застосуванням методів силової дипломатії та військової миротворчої участі у врегулюванні конфліктів на їх території. Зовнішньополітичні кроки Росії в 1992–1994 рр. не отримали одностайного схвалення серед російських політиків та експертів. Хоча роль країн «близького зарубіжжя» в міжнародній діяльності Росії визнавалася російським істеблшментом пріоритетною, намітилися серйозні розбіжності щодо питань, які з пострадянських держав повинні ввійти до сфери життєвоважливих інтересів Росії, яким має бути співвідношення між економічними, політичними і військовими методами в досягненні поставлених цілей.

Виділилася велика група політиків (представники націонал-патріотичних сил, зокрема лідер КПРФ Г. Зюганов та лідер руху «Пам'ять» Д. Васильєв) і вчених (Н. Народницька, С. Рогов, С. Караганов), що мислили категоріями геополітики, а не вузькополітичних інтересів [11]. Вони виступали за збереження великодержавного статусу Росії, не погоджувалися з визнанням за Росією статусу країни третього світу. Вони наголошували, що хоча пріоритетом номер 1 визначалися нові незалежні держави, що утворилися на території колишнього СРСР, на практиці таким пріоритетом залишалися відносини із США, орієнтація на рівноправне партнерство з Америкою у розв'язанні міжнародних проблем. Керівництво країни не мало відпрацьованої стратегії для країн СНД. Це, по-перше, призвело до стагнації у відносинах з Україною, Білоруссю, Молдовою, Вірменією, Казахстаном і втягування Росії в затяжні конфлікти в Грузії і Таджикистані, а по-друге, до краху надій на співпрацю із Заходом і переходу до жорсткішої політики з боку Москви на пострадянському просторі.

Наведені вище фактори прискорили повернення російської зовнішньополітичної стратегії до теорії реальної політики й визначення геостратегічних пріоритетів Росії. До прикладу, політолог О. Пушков відзначав, що «Москва у 1988–1992 рр. відкинула логіку геополітики», хоча Захід продовжував будувати свою політику відповідно до її законів. На його думку, зневага до геополітики спричинила крах курсу А. Козирєва, який «фактично підігрував прагненню США максимально зміцнити своє геополітичне становище за рахунок слабючого впливу Москви» [9, 1, 5].

Отже, окреслені зовнішні та внутрішні чинники ознаменували завершення переважання ліберальних (атлантистських) тенденцій у зовнішній політиці Росії і на теренах СНД, і в міжнародних справах, пов'язаних із далеким зарубіжжям. Усе це засвідчило беззаперечний факт того, що російська влада протягом 1992–1994 рр. не змогла сформулювати офіційної державної філософії нової Росії, яка могла б стати основою пострадянської ідентичності РФ.

Парламентські вибори грудня 1995 р. у Росії закінчилися перемогою антиурядових політичних партій. Одним із інституційних наслідків цієї перемоги була відставка А. Козирєва з поста міністра закордонних справ. Його відхід пов'язувався з усе більшим усвідомленням того, що Росія не отримала користі від відносин із Заходом, а лише підраховувала свої внутрішні та зовнішні втрати.

Призначення новим міністром закордонних справ Євгена Примакова, однак, не означало нагального перегляду основних напрямів російської дипломатії. Загалом діяльність Є. Примакова відзначалася продовженням політики збалансованих дій А. Козирєва. Більше того, нагадаємо, що Євген Примаков ще задовго до розпаду СРСР асоціювався із зовнішньополітичною школою, яка виступала за деідеологізацію та прагматизм радянської політики.

Однак не можна не погодитися із твердженням дослідника А. Лінча, що Є. Примаков «привніс інший стиль у політику, за яким російські державницькі інтереси різнилися із тими, що впливали із її номінальних прагнень до демократичних змін» [17, 22]. Пояснювалося це більш прагматичною централізованою лінією, завдяки якій новому главі зовнішньополітичного відомства Росії вдалося відокремити МЗС від постійної критики та ностальгії за наддержавним статусом радянської Росії з боку комуністично-націоналістичної більшості парламенту. До того ж, саме завдяки команді Євгена

Примакова пострадянський простір був проголошений зоною життєвонеобхідних інтересів Росії, а політика «вибраного партнерства» сприяла акумулюванню внутрішньо- і зовнішньополітичних ресурсів та їх спрямуванню лише в необхідних напрямках співробітництва, зокрема щодо країн СНД. І нарешті, у роки перебування Євгена Примакова на чолі російського МЗС, у зовнішньополітичній стратегії РФ почав переважати неоімперський підхід, що передбачав утримання пострадянських держав у зоні винятково російських інтересів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи, варто зауважити, що російська зовнішня політика на початку 1990-х рр. перебувала на стадії свого становлення. Прихід до влади у РФ демократичних сил визначив і головні напрями та риси її зовнішньополітичної стратегії, у якій переважав атлантистський підхід. Згідно з цим підходом акцент у зовнішніх зносинах ставився на тісному співробітництві з країнами Заходу, особливо із США. Натомість щодо країн СНД російське керівництво не змогло виробити чіткої зовнішньополітичної лінії, оскільки вважало, що історично сформоване тяжіння донедавна єдиного простору зберігатиметься і надалі. Окрім того, лише 1993 р. було затверджено Концепцію зовнішньої політики РФ, яка хоча й мала декларативний характер, але вперше окреслювалася на офіційному рівні важливість інтеграційних процесів у СНД.

Однак складна внутрішньополітична ситуація, криза ринкових реформ у Росії, з одного боку, невдачі у відносинах із країнами Європи і США, початок процесу розширення ЄС та НАТО на Схід, втрата російських позицій у «близькому зарубіжжі» й розгортання етнонаціональних конфліктів у Молдові, Грузії, Таджикистані – з іншого, спричинили різке падіння популярності пропрезидентських сил та зростання в суспільстві націоналістичних настроїв. Сукупність цих внутрішніх та зовнішніх факторів засвідчила кризу атлантистської концепції і вплинула на зміну акцентів у зовнішній політиці Росії. Окрім того, після парламентських виборів 1995 р., на яких відчутну перемогу отримали антиурядові політичні партії і призначення главою МЗС Є. Примакова, політика РФ на пострадянському просторі стає більш прагматичною та жорсткішою, формуючися під впливом націоналістичної, неоевразійської, націонал-патріотичної зовнішньополітичних шкіл, що є предметом нової наукової розвідки.

Список використаної літератури

1. Адомайт Х. Концептуальные направления внешней политики России / Х. Адомайт // Внешняя политика России от Ельцина к Путину : сб. ст. – Киев : Оптима, 2002. – С. 14–20.
2. Богатуров А. Три поколения внешнеполитических доктрин России [Электронный ресурс] / А. Богатуров // Международные процессы. – 2007. – Т. 5. – № 1 (13). – Янв.–апр. – Режим доступа : <http://www.intertrends.ru/thirteen/005.htm>
3. Горбачев М. С. Новое мышление в политике России / М. С. Горбачев. – М. : Армада, 1997. – 345 с.
4. Концепция внешней политики Российской Федерации // Дипломатический вестник. Спецвыпуск. – 1993. – № 1–2. – С. 3–23.
5. Косолапов Н. Становление субъекта российской внешней политики / Н. Косолапов // Pro et contra. – 2001. – Т. 6. – № 1–2. – С. 7–30.
6. Кравцов В. Интеллектуальные основания формирования внешней политики Российской Федерации: (доклад на Первом Конвенте РАМИ) [Электронный ресурс] / В. Кравцов. – Режим доступа : <http://www.rami.ru/publications/convent/kravtsov.rtf>
7. Никонов В. «Доктрина Путина» в целом уже ясна [Электронный ресурс] / В. Никонов. – Режим доступа : <http://www.nns.ru/Elect-99/analit/scenar/scen338.html>
8. Примаков Е. Россия: реформы и внешняя политика / Е. Примаков // Международная жизнь. – 1997. – № 7. – С. 4–10.
9. Пушков А. Внешняя политика России / А. Пушков // Независимая газ. – 1995. – № 121. – 16 нояб. – С. 1, 5.
10. Ривера Д. В. Расширение НАТО и Россия. Анализ внешней политики России в 90-е годы [Электронный ресурс] / Д. В. Ривера // Observer. – 2005. – № 2. – Режим доступа : http://www.rau.su/observer/N2_2005/2_06.NTM
11. Шаклеина Т. А. Российская внешнеполитическая мысль: в поисках национальной стратегии. Дискуссии в политико-академических кругах по актуальным вопросам внешней политики России [Электронный ресурс] / Т. А. Шаклеина // Московский общественный научный фонд. – 1997. – Режим доступа : <http://ufalaw.narod.ru/4/mp/misl.html>
12. Южный фланг СНГ. Центральная Азия – Каспий – Кавказ: Энергетика и политика / под ред. А. В. Мальгина, М. М. Наринского. – М. : Nabona, 2005. – Вып. 2. – 456 с.

13. Bjelakovic N. The Foreign Policy Debate in Russia of the 1999: an analysis of Russian security discourse / N. Bjelakovic // The thesis submitted to the Faculty of Graduate Studies and Research in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy. – Ottawa : Carleton University 2000. – 346 p.
14. Kassianova A. Russia: still open to the West? Evolution of the state identity in the foreign policy and security discourse / A. Kassianova // Europe-Asia Studies. – 2001. – Vol. 53. – № 6. – September. – P. 821–839.
15. Lowenhardt J. A wider Europe: the view from Minsk and Chisinau / J. Lowenhardt, R. Hill, M. Light // International Affairs (Royal Institute of international affairs). – 2001. – Vol. 77. – № 3. – July. – P. 605–620.
16. Lukin V. Our security predicament / V. Lukin // Foreign Policy. – Autumn, 1992. – № 88. – P. 57–75.
17. Lynch A. C. The realism of Russia's foreign policy / A. C. Lynch // Europe-Asia Studies. – 2001. – Vol. 53. – № 1. – January. – P. 7–31.
18. Splidsboel-Hansen F. The official Russian Concept of contemporary central asian islam: the security dimension / F. Splidsboel-Hansen // Europe – Asia Studies. – 1997. – Vol. 8. – № 8. – December. – P. 1501–1517.
19. Tsygankov A. From international institutionalism to revolutionary expansionism: the foreign policy discourse of contemporary Russia / A. Tsygankov // Mershon international studies review. – 1997. – Vol. 41. – № 2 (Nov.). – P. 247–268.

Ел. адреса: lara_kovrik@i.ua

Стаття надійшла до редколегії
25.10.2012 р.

УДК 323.2; 32.019.5

S. V. Fedonyuk – candidate of geographical sciences, associate professor, dean of faculty of international relations of the Volhynia national university of the name of Lesya Ukrainian

The Development of e-Participation in the Official Public Communications in Ukraine

Work is executed on the department of international information of the Volhynia national university of the name of Lesya Ukrainian

Displaying the status of implementation of the principles of e-participation in Ukraine in the context of current trends and approaches in european open democracy, associated with the expansion of opportunities for information access and realizing the potential of information and communication technologies in politics.

Key words: e-participation, Internet, information and communication technologies, the European Union, Ukraine.

Федонюк С. В. Розвиток е-участі в офіційній публічній комунікації в Україні. Відображено стан реалізації принципів електронної участі в Україні в контексті поточних тенденцій та підходів у європейській відкритій демократії, які пов'язані з розширенням можливостей доступу до інформації та реалізації потенціалу інформаційно-комунікаційних технологій у політиці.

Ключові слова: електронна участь, Інтернет, інформаційні та комунікаційні технології, Європейський Союз, Україна.

Федонюк С. В. Развитие э-участия в официальной публичной коммуникации в Украине. Отражено состояние реализации принципов электронного участия в Украине в контексте текущих тенденций и подходов в европейской открытой демократии, связанные с расширением возможностей доступа к информации и реализации потенциала информационно-коммуникационных технологий в политике.

Ключевые слова: электронное участие, Интернет, информационные и коммуникационные технологии, Европейский Союз, Украина.

Formulation of research problem and its significance. Topics of e-participation in the European context are studied mostly in the context of national systems of relations and public administration, and in the vast majority – partially and indirectly. Practically there are no researches concerning interaction of citizens in matters of a political nature from the plane of the EU institutions.

As a result of targeted searches in scientometric databases ISI-Web, Scopus and ACM Portal using keywords: «tiered EU decision-making», «participatory democracy in the EU», «participation of citizens in